

دانشگاه تهران دانشکده الهیات و معارف اسلامی رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی	
پایان‌نامه کارشناسی ارشد	محقق اردبیلی و مکتب فقهی او
استاد راهنما	دکتر علیرضا فیض
استاد مشاور	حجة الاسلام والمسلمین مومنانی
نویسنده	محمد علی برز نونی
۱۳۷۳	

فقاہت پس از مقام عظیم رسالت و منصب کبیر امامت، یکی از عالیترین مقامات و درجات اجتماعی در جامعه اسلامی است که می‌توان در یک نگاه از آغاز تاکنون نوعی تکامل تدریجی را در آن دید و حرکت آن را از "سادگی" به "پیچیدگی" و از "محدودیت" به "گسترده‌گی" نظاره‌گر بود. "فقه" در سایه "اجتهاد" به عنوان "اصل حرکت در سازمان تفکر دینی" همچنان به حرکت تکاملی خویش ادامه می‌دهد.

در تاریخ تکامل فقه شیعی، جمعی از صاحب‌نظران را برجسته‌تر از دیگران می‌یابیم که با برخورداری از روش فقهی خاص و برخی ویژگیها می‌توان آنان را "صاحب مکتب فقهی" نامید. در این تحقیق با ارائه تعریف "مکتب فقهی" در مقام "تحقق" و "هست" و نه "باید" به بررسی روش تکوین مکاتب فقهی پرداخته و به علل وجود آمدن و پیامدهای آن برشمرده شده است.

تعریف ما از مکتب فقهی مبتنی بر کاوش در تمام مکاتب فقهی موجود و با توجه به مشترکات آنهاست.

مجموعه ویژگیهای موجود در طریق استنباط و مرام استقلالی در شیوه استنباط و استدلال

و تحول در مباحث اصولی و قواعد فقهی و طرز نگرش در منابع اجتهاد و تحول در آنها و بالتبع استقلال در بیان آرا و پرهیز از تقلید، تکامل تدریجی اجتهاد و تأثیر بر فقهای دیگر، شخص را ممتاز و صاحب مکتب فقهی می‌نماید.

دو رکن رکن در تکوین یک مکتب فقهی دخیل است: ۱- رکن درونی (منابع اجتهاد و پایه‌های شناخت احکام) ۲- رکن بیرونی (روش فقهی، اجتهاد و علوم مورد لزوم...) در صورت بازنگری به این دو رکن توسط یک فقیه و ایجاد تحول در آن دو، او صاحب مکتب فقهی خواهد شد.

بطور خلاصه عوامل زیر در ایجاد مکتب فقهی متعدد سهیم هستند:

۱- داشتن سبک و روش فقهی خاص ۲- ایجاد تحول در مباحث اصولی و تأسیس یا گسترش قواعد اصولی و فقهی ۳- تحولات تاریخی ۴- تکامل تدریجی اجتهاد ۵- تأثیر علوم جدید ۶- تغییر وضعیت زندگی و ظهور نیازهای جدید ۷- گوناگونی محیطهای بحث ۸- نبوغ و استعداد فردی مجتهدان و ویژگیهای خاص آنها.

هر فقیه، روش فقهی خاص دارد و نگرش او به دو رکن درونی و بیرونی یک مکتب از زاویه‌ای ویژه است لکن با نگاهی دقیقتر و برای اینکه عنوان "مکتب فقهی" بر روش فقهی اطلاق شود، باید پیامدهایی را داشته باشد؛ از جمله نتایج و پیامدهای یک مکتب فقهی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- استقلال رأی و پرهیز از تقلید ۲- تأثیرگذاری بر سایر فقیهان ۳- تحول و تکامل اجتهاد ۴- اختلاف فتوا ۵- تحول در علم اصول و قواعد فقهی و اصولی در این تحقیق به مباحث فوق بطور اجمالی پرداخته شده است.

از جمله فقهای صاحب مسلک خاص فقهی، محقق اردبیلی است. مولانا احمد بن محمد اردبیلی نجفی از فقهای قرن دهم هجری قمری، معاصر با عهد صفویه، مشهور به مقدس اردبیلی است. رحلت این بزرگ مرد علم و عمل که در هر دو وادی تحقیق و تقدیس سرآمد بود، در ۹۹۳ ه.ق اتفاق افتاد. "مجمع‌الفائده و البرهان فی شرح ارشاد الاذهان" و "زبدة‌البیان فی براهین آیات الاحکام" نام دو اثر مشهور فقهی وی است. کتب و رساله‌های بسیاری نیز در علوم مختلف دیگر و فقه و اصول از او به جا مانده است. از شاگردان او می‌توان به شیخ حسن بن زین‌الدین شهیدثانی مشهور به صاحب معالم، سید محمد عاملی مشهور به صاحب

مدارک، مولی‌عبدالله شوشتری، میرسیدفیض‌الله، امیر علام، میرسیدفضل‌الله و برخی دیگر اشاره کرد.

زهد و تقوای بسیار، آشنایی با فلسفه، علم کلام و هیأت و نجوم، کثرت احتیاط و شدت ورع او، سعه صدر و تواضع و فروتنی علمی، آمیختن درایت فقهی با قداست دینی، توجه به مردم و تفسیر شریعت سازگار با زندگی اجتماعی مردم، فروتنی در مقابل مردم و اهتمام به برآوردن حوائج آنان و سخاوت بسیار، روش فقهی خاص، تأثیرگذاری بر فقیهان دیگر، جرأت در فتوا و شجاعت در اظهار نظر در عین احترام‌گذاری به فقیهان پیش از خود، ابداع اصل سهولت، توجه او در نگارش آیات الاحکام به کنز‌العرفان فاضل‌مقداد، نوع تربیت شاگرد، عشق به مقام ولایت و دلبستگی به اهل‌بیت (ع)، حفظ دین و کیان روحانیت و برخورد آمرانه با شاهان وقت و نیز تدقیقها، شجاعت فقهی و موشکافی‌ها، از جمله ویژگیهای محقق است که او را صاحب مکتب ممتازی در فقه ساخت و بسیاری از فحول علما در عهد صفویه مثل مؤمن سبزواری، ملا محسن فیض‌کاشانی و علامه مجلسی را پیرو مکتب فقهی خود کرد. در این تحقیق به برخی اختلاف نظریات عمده او با اقوال مشهور به عنوان نمونه در موارد ذیل پرداخته شده است و نظر موافقان و مخالفان (گذشته و متأخر) اجمالاً بررسی شده است:

- ۱- تسهیل در مورد نیت ۲- تسهیل در حکم مسح ۳- جواز تمیم در اول وقت
- ۴- طهارت خمر ۵- تسهیل در امر قبله ۶- استحباب جهر و اخفات و نه وجوب
- ۷- استحقاق خمس به سادات ائمه ۸- استحباب غسل جنابت قبل از سپیده دم در ماه
- ۹- رمضان ۱۰- جواز غنا در مرثی امام حسین (ع) ۱۱- حرمت استخاره ۱۲- قبول توبه
- مرتد فطری ۱۳- عدم وجوب ایجاب و قبول در عقد حواله ۱۴- حجبات زن در
- نماز ۱۵- عدم تحریم مباشرت (غیر از جماع) در اعتکاف ۱۶- عدم وجوب
- اعصار و فشردن اشیاء متنجس ۱۷- استفاده از یکی از اطراف علم اجمالی
- ۱۸- تطهیر محل غایب به غیر آب ۱۹- تطهیر زمین با آب لقیل

این تحقیق که در بهمن ۷۳ از آن دفاع شده شامل ۲۲۷ صفحه است.

